

Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἔχουν εἰς τὴν Γερμανίαν, τὰ ἔχουν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Στηρίζονται ἐπὶ φυσικῆς τινος κλίσεως τῶν παιδίων· μὲ τὴν τυφλόμυγαν π. χ. θέλουν νὰ μάθουν πῶς θὰ ἔκαμνον, ἐὰν εἶχον στερηθῆ μιᾶς αἰσθήσεως. Ἡ σβούρα εἶναι ἰδιαίτερον παιγνίδι· ἐν τούτοις τὰ παιδικὰ αὐτὰ παιγνίδια παρέχουν εἰς τοὺς ἄνδρας ὕλην πρὸς σκέψιν, πολλάκις δὲ γίνονται ἡ αἰτία σοβαρῶν ἐφευρέσεων. Οὕτως ὁ Segner⁽¹⁾ ἔγραψε διατριβὴν περὶ σβούρας· ἡ δὲ σβούρα ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν εἰς ἄγγλον πλοίαρχον ν' ἀνακαλύψῃ κάτοπτρον, διὰ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα, ἐπὶ τοῦ πλοίου, νὰ μετροῶμεν τὸ ὕψος τῶν ἀστέρων.

Τὰ παιδιά ἀγαποῦν τὰ θορυβώδη ὄργανα, ὡς μικρὰς σάλπιγγας, τύμπανα κ.τ.τ. Ταῦτα ὅμως οὐδεμίαν ἔχουν ἀξίαν, καθ' ὅσον ἐνοχλοῦν τοὺς ἄλλους. Βεβαίως θὰ ἦτο πολὺ καλλίτερον ἐὰν ἐμάνθανον πῶς νὰ κόπτουν μόνον τῶν κάλαμον, ὥστε νὰ δύνανται νὰ φυσοῦν ἐν αὐτῷ.

Ἡ αἰώρα εἶναι ἐπίσης καλὴ κίνησις· ἀκόμη καὶ οἱ ἔφηβοι ἔχουν ἀνάγκην αὐτῆς διὰ τὴν ὑγείαν των· χρειάζεται μόνον νὰ προσέχωμεν τὰ παιδιά, καθόσον ἡ κίνησις δύναται νὰ καταστῇ λίαν ταχεῖα. Ὁ χαρταετὸς εἶναι ὁμοίως παιγνίδι θαυμάσιον. Ἀναπτύσσει τὴν νοημοσύνην, καθ' ὅσον ἡ ἀνύψωσις αὐτοῦ ἀπαιτεῖ ὁρισμένην θέσιν σχετικῶς πρὸς τὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου.

62. Χάριν τῶν παιδιῶν αὐτῶν τὸ παιδίον παραι-

¹. Segner (1704-1777) Γερμανὸς φυσικομαθηματικὸς, καθηγητὴς εἰς τὴν Γιέναν καὶ Καίτιγκεν.

τεῖται ἄλλων ἀναγκῶν, καὶ οὕτως ἀσκεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἄλλας μεγαλυτέρας στεροήσεις. Ἐπὶ πλέον συνηθίζει τοιοῦτοτρόπως εἰς συνεχῆ ἐνασχόλησιν· ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο εἰς παιδιαὶ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπλαῖ παιδιαί, ἀλλὰ νὰ ἔχουν τελικόν τινα σκοπόν. Καθόσον, πράγματι, ὅσον τὸ σῶμά του ἐνδυναμοῦται καὶ σκληραγωγεῖται διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἐπὶ τοσοῦτον ἐξασφαλίζεται κατὰ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν τῆς μαλθακότητος. Ἐπίσης ἡ γυμναστικὴ ὀφείλει μόνον νὰ ὀδηγῆ τὴν φύσιν, οὐχὶ δὲ νὰ προκαλῆ βεβιασμένην χάριν. Τὴν πρώτην θέσιν πρέπει νὰ κατέχη ἡ πειθαρχία, οὐχὶ δὲ ἡ παιδεία. Πρέπει ὅμως κατὰ τὴν σωματικὴν ἀγωγὴν νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι μορφώνομεν τὰ παιδιά διὰ τὴν κοινωνίαν. Ὁ Rousseau λέγει: «Οὐδέποτε θὰ κατορθώσετε νὰ μορφώσετε σοφοὺς, εἰὰν δὲν καταστήσετε πρότερον τὰ παιδιά φιλοπαίγμονα». Εὐκολώτερον ὅμως δύναται τὸ ζωηρὸν παιδίον νὰ γίνῃ καλὸς ἀνὴρ, παρὰ τὸ ἀναιδές, διακριτικόν. Τὸ παιδίον δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐνοχλητικὸν ἐν συναναστροφαῖς, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐπαγωγόν. Πρέπει πρὸς τοὺς καλοῦντας αὐτό, νὰ φέρεται μὲ οἰκειότητα, χωρὶς ἐνοχλητικότητα· μὲ εἰλικρίνειαν, ἀλλ' ἄνευ αὐθαδείας. Τὸ δὲ μέσον πρὸς ἐπίτευξιν τούτου εἶναι νὰ μὴ τὸ κακομανθάνωμεν, νὰ μὴ τοῦ δίδωμεν ἰδέας εὐκοσμίας, τουθόπερ θὰ καθίστα αὐτὸ δειλὸν καὶ φοβούμενον τοὺς ἀνθρώπους, ἢ, ἐξ ἄλλου, θὰ τοῦ ὑπέβαλλε τὴν ἰδέαν τῆς ἐπιδείξεως. Οὐδὲν γελοιωδέστερον διὰ τὸ παιδίον ἀπὸ τὴν γεροντικὴν σύνεσιν, καὶ τὴν αὐθάδη ἔπαρσιν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει ὀφείλομεν νὰ καταδεικνύωμεν εἰς τὸ παιδίον τὰς ἀδυναμίας του, ἀποφεύγοντες νὰ τὸ κά-

μνωμεν νὰ αἰσθάνεται ζωηρῶς τὴν ὑπεροχὴν καὶ ἐπιβολὴν μας, ἵνα τοιουτοτρόπως διαπλασθῇ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος προοριζόμενος διὰ τὴν κοινωνίαν, ὅπου, εἴαν ὁ κόσμος εἶναι δι' αὐτὸ ἀρκετὰ μεγάλος, ὀφείλει βεβαίως νὰ εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος καὶ διὰ τοὺς ἄλλους.

Εἰς τὸν *Tristram Shandy*¹ ὁ Toby λέγει εἰς μίαν μύγαν, ἣ ὅποια τὸν εἶχεν ἐπὶ μακρὸν ἐνοχλήσει, καὶ τὴν ὅποιαν ἀφινε νὰ φύγῃ ἀπὸ τὸ παράθυρον: «Πήγαινε, ζῶον κακόν, ὁ κόσμος εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος καὶ δι' ἐσὲ καὶ δι' ἐμέ!». Ἐκαστος θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ τοὺς λόγους αὐτοὺς ὡς ἀποφθέγματα. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γινώμεθα ἐνοχλητικοὶ οἱ μὲν διὰ τοὺς δέ· ὁ κόσμος εἶναι ἀρκετὰ μεγάλος δι' ὅλους μας.

63. Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν *ἀγωγὴν τῆς ψυχῆς*, τὴν ὅποιαν δυνάμεθα τρόπον τινὰ νὰ ὀνομάσωμεν ὡσαύτως φυσικὴν. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ διακρίνωμεν ἀπ' ἀλλήλων τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ διατύπωσις νόμων διὰ τὴν ἐλευθερίαν εἶναι ὅλως διάφορος τῆς διαπλάσεως τῆς φύσεως. Ἡ φύσις τοῦ σώματος καὶ ἡ τῆς ψυχῆς συμφωνοῦν ὡς πρὸς τοῦτο, ὅτι διὰ τῆς διαπλάσεως ἀμφοτέρων προσπαθοῦμεν ν' ἀποτρέψωμεν τὴν διαφθορὰν αὐτῶν, καὶ ὅτι ἡ τέχνη κάτι προσθέτει καὶ εἰς τὸ ἓν καὶ εἰς τὸ ἄλλο. Δυνάμεθα ὅθεν τρόπον τινὰ νὰ ὀνομάσωμεν φυσικὴν τὴν ἀγωγὴν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν τοῦ σώματος.

Ἡ φυσικὴ ὅμως αὕτη ἀγωγή τοῦ πνεύματος δια-

(¹). «Ἡ ζωὴ καὶ αἱ σκέψεις τοῦ *Tristram Shandy*» τίτλος εὐθυμογραφικοῦ συγγράμματος τοῦ ἀγγλοῦ συγγραφέως Sterne (1759-1767).

φέρει κατὰ τοῦτο τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς : ὅτι ἡ μὲν πρώτη ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς ἄνθρωπος δύναται νὰ εἶναι φυσικῶς λίαν μορφωμένος· δύναται νὰ ἔχη τὸ πνεῦμά του λίαν ἀνεπτυγμένον, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου νὰ ἔχη τύχει κακῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ νὰ εἶναι ὡς ἐκ τούτου πλάσμα κακόν.

Δέον νὰ διακρίνωμεν τὴν **φυσικὴν** ἀγωγὴν τῆς **πρακτικῆς** τοιαύτης, ἡ ὁποία εἶναι **πραγματικὴ** ἢ **ἠθικὴ**. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει πρόκειται περὶ **ἠθικοποιήσεως** καὶ οὐχὶ **διαπλάσεως**.

64. Τὴν **φυσικὴν** ἀγωγὴν τοῦ πνεύματος διαίροῦμεν εἰς **ἐλευθέραν** καὶ **σχολαστικὴν** (σχολικὴν). Ἡ ἐλευθέρα εἶναι ἀπλῆ παιδιὰ, ἡ σχολαστικὴ ἔξ ἀντιθέτου ἀποτελεῖ σοβαρὸν ζήτημα· ἡ ἐλευθέρα εἶναι ἢ παρατηρουμένη πάντοτε παρὰ τῷ μαθητῇ· κατὰ τὴν σχολαστικὴν ὅμως δύναται ὁ μαθητὴς νὰ θεωρηθῇ ὡς εὐρισκόμενος ὑπὸ τὸ κράτος ἐξαναγκασμοῦ. Δύναταί τις ν' ἀσχολῆται παίζων. Τοῦτο ὀνομάζομεν **ἐνασχόλησιν** κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς· δυνατόν τις ὅμως νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς ἐνασχόλησιν, καὶ τοῦτο καλοῦμεν **ἐργασίαν**. Δέον ὅθεν ἡ μὲν σχολαστικὴ ἀγωγή νὰ εἶναι διὰ τὸ παιδίον **ἐργασία**, ἡ δὲ ἐλευθέρα **παιδιά**.

65. Διάφορα ἐσχεδίασαν προγράμματα ἀγωγῆς, διὰ νὰ εὕρουν, καὶ τοῦτο εἶναι λίαν ἀξιέπαινον, ποία εἶναι ἡ καλλιτέρα μέθοδος ἀγωγῆς. Ἐφραντάσθησαν, μεταξὺ ἄλλων, ν' ἀφήσουν τὰ παιδιά νὰ μάθουν **τὰ πάντα παίζοντα**. Ὁ Λίχτενμπερκ⁽¹⁾ περιπαίζει, εἰς

(1). Καθηγητὴς τῆς φυσικῆς εἰς τὸ Καίττιγκεν καὶ σατυρικὸς συγγραφεύς.

τινα ἀριθμὸν τῆς Ἐπιθεωρήσεως τοῦ Καίτιγκεν, τὴν γνώμην, καθ' ἣν πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ διδάξωμεν εἰς τὸ παιδίον τὰ πάντα διὰ παιδιῶν, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ συνηθίσωμεν αὐτὸ ἐνωρίτατα εἰς σοβαρὰς ἀσχολίας, ἀφοῦ πρόκειται κάποτε νὰ εἰσέλθῃ εἰς πολυάσχολον βίον. Τὸ τοιοῦτον ἐπιφέρει τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα. Τὸ παιδί πρέπει νὰ παίξῃ, νὰ ἔχῃ ὥρας ψυχαγωγίας, πρέπει ὅμως καὶ νὰ μάθῃ νὰ ἐργάζεται.

Ἡ καλλιέργεια τῆς δεξιότητός του εἶναι βεβαίως τοσοῦτον καλὴ ὅσον καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματός του, τὰ δύο ὅμως ταῦτα εἶδη τῆς ἀγωγῆς πρέπει νὰ λαμβάνουν χώραν εἰς ὥρας διαφόρους. Εἶναι ἤδη ἄλλωστε ἀρκετὴ δυστυχία διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ κλίσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ὀκνηρίαν. Ὅσον περισσότερο ὁ ἄνθρωπος παραδίδεται εἰς τὴν ὀκνηρίαν τόσον δυσκολώτερον ἀποφασίζει κατόπιν νὰ ἐργασθῇ.

66. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ἡ ἐνασχόλησις δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εὐχάριστος, ἀλλ' ἀναλαμβάνομεν αὐτὴν λόγῳ ἄλλου τινὸς σκοποῦ. Ἡ εἰς τὰς παιδιάς ἐνασχόλησις εἶναι ἀπεναντίας αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εὐχάριστος, χωρὶς νὰ ἀποβλέψωμεν εἰς ἀπώτερόν τινα σκοπὸν. Ὅταν πηγαίνωμεν περίπατον, αὐτὸς ὁ περίπατος εἶναι ὁ σκοπός, καὶ διὰ τοῦτο ὅσω μακρότερος εἶναι, τόσω περισσότερο εὐχαριστούμεθα. Ἐὰν ὅμως θέλωμεν νὰ μεταβῶμεν εἰς τι μέρος, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ συναντήσωμεν ἐκεῖ τὴν συντροφίαν μας, ἢ δι' ἄλλον τινὰ λόγον, τότε εὐχαρίστως ἐκλέγομεν τὴν συντομωτέραν ὁδόν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τὴν χαρτοπαιξίαν. Εἶναι τῷ ὄντι περίεργον νὰ βλέπῃ τις πῶς ἄνθρωποι φρόνιμοι δύνανται νὰ κάθηνται ἐπὶ ὥρας

ὀλοκλήρους καὶ ν᾽ ἀνακατώνουν χαρτιά. Ἐκ τούτου καταδεικνύεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι δὲν δέχονται εὐκόλως νὰ παύσουν νὰ εἶναι παιδιά. Διότι κατὰ τί τὸ παιγνίδι αὐτὸ εἶναι καλλίτερον ἀπὸ τὸ τόπι ποὺ παίζουν τὰ παιδιά; Οἱ μεγάλοι δὲν καβαλλικεύουν βέβαια τὰς ράβδους των, ἔχουν ὅμως ἄλλα ἄλογάκια νὰ καβαλλικεύσουν.

67. Σπουδαιότατον εἶναι νὰ μάθουν τὰ παιδιά νὰ ἐργάζονται. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ζῶον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἐργάζεται. Ἐχει δὲ ἀνάγκην μεγάλης προετοιμασίας, διὰ νὰ κατορθώσῃ ν᾽ ἀπολύσῃ ὅ,τι τοῦ χρειάζεται διὰ τὴν συντήρησίν του. Τὸ ζήτημα, τοῦ ἂν ὁ οὐρανὸς δὲν θὰ ἐδεικνύετο πολὺ καλλίτερος, προσφέρων εἰς ἡμᾶς ἔτοιμα τὰ πάντα οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην νὰ ἐργασθῶμεν, πρέπει βεβαίως νὰ λυθῆ ἄρνητικῶς, καθόσον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἀσχολιῶν τινων, ἀκόμη καὶ τῶν συνεπαγομένων ἐξαναγκασμὸν τινά. Ἐξ ἴσου ἐσφαλμένη εἶναι ἡ ἰδέα, ὅτι, ἐὰν ὁ Ἄδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ ἔμενον εἰς τὸν Παράδεισον, ἡ μόνη ἐνασχόλησίς των θὰ ἦτο νὰ κάθηνται μαζί, νὰ ἄδουν ἄσματα ἄρκαδικὰ καὶ ν᾽ ἀποθαυμάζουν τὴν ὠραιότητα τῆς φύσεως. Ἡ ἀνία θὰ καθίστατο καὶ δι᾽ αὐτούς, ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἄλλους εἰς παρομοίαν θέσιν εὕρισκομένους ἀνθρώπους, ἀληθὲς μαρτύριον.

Ὁ ἄνθρωπος πρέπει κατὰ τοιοῦτον τρόπον νὰ ἀσχολῆται, ὥστε, τελείως πληρούμενος ἀπὸ τὸν πρὸ ὀφθαλμῶν σκοπὸν, οὐδόλως νὰ τὸ αἰσθάνεται ἢ δὲ καλλιτέρα δι᾽ αὐτὸν ἀνάπαυσις εἶναι ἢ μετὰ τὴν ἐργασίαν. Πρέπει λοιπὸν τὸ παιδίον νὰ συνηθίσῃ νὰ ἐργάζεται. Καὶ ποῦ ἄλλοῦ δύναται καλλίτερον νὰ καλ-

λιεργηθῆ ἢ πρὸς τὴν ἐργασίαν κλίσις, ἂν ὄχι εἰς τὸ
 σχολεῖον; Τὸ σχολεῖον εἶναι ἀναγκαστικὴ ἀγωγή. Εἶ-
 ναι ἐξαιρετικῶς ἐπιζήμιον νὰ συνηθίσῃ τὸ παιδίον νὰ
 θεωρῆ τὰ πάντα ὡς παιγνίδιον. Πρέπει ἀναμφιβόλως
 νὰ ἔχη τὸν πρὸς διασκέδασιν χρόνον, πρέπει νὰ ἔχη
 ὅμως καὶ τὸν πρὸς ἐργασίαν τοιοῦτον. Ἐὰν τὸ παι-
 δίον δὲν ἀντιλαμβάνεται εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐκ τοῦ
 ἐξαναγκασμοῦ τούτου ὄφελος, θέλει πάντως ἀναγνω-
 ρίσει τοῦτο περιτρώως εἰς τὸ μέλλον. Θὰ ἐσυνηθίζα-
 μεν τὰ παιδιά εἰς ἀδιάκριτον περιέργειαν, ἀπαντῶν-
 τες πάντοτε εἰς τὰς ἐρωτήσεις των : γιατί τοῦτο ; καὶ
 γιατί ἐκεῖνο ; Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ εἶναι ἀναγκαστικὴ,
 ὄχι ὅμως καὶ νὰ καταστῆ διὰ τοῦτο δουλική.

68. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάπλασιν τῶν πνευματικῶν
 δυνάμεων, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη δὲν
 σταματᾷ. Πρέπει δὲ ν' ἀπευθύνεται πρὸς τὰς ἀνωτέ-
 ρας δυνάμεις. Αἱ κατώτεροι θέλουσι πάντοτε ἐκ πα-
 ραλλήλου καλλιεργηθῆ, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς ὅ,τι
 ἀφορᾷ τὰς ἀνωτέρας· τὸ πνεῦμα π.χ. διὰ τὴν νόησιν.
 Ὁ κύριος ἐνταῦθα κανὼν εἶναι νὰ μὴ καλλιεργῆται
 ἰδιαιτέρως καὶ δι' ἑαυτὴν ἐκάστη πνευματικὴ δύναμις,
 ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας· π. χ. ἡ δύναμις τῆς
 φαντασίας μόνον πρὸς ὄφελος τῆς νοήσεως.

Αἱ κατώτεροι δυνάμεις οὐδεμίαν ἔχουν καθ' ἑαυ-
 τὰς ἀξίαν. Γι' σημασίαν δύναται νὰ ἔχη π. χ. ὁ ἄν-
 θρωπος ὁ ἔχων μεγάλην μνήμην καὶ οὐδόλως κρίσιν;
 Ὁ τοιοῦτος εἶναι ἀπλοῦν ζωντανὸν λεξικόν. Πάντως
 τὰ ὑποζύγια αὐτὰ τοῦ Παρνασσοῦ εἶναι χρήσιμα,
 καθ' ὅσον, ἐὰν δὲν δύνανται νὰ παραγάγουν ἀφ' ἑαυ-
 τῶν κάτι τὸ λογικόν, κομίζουν ἐν τούτοις τὸ ὑλικόν,
 διὰ τοῦ ὁποίου ἄλλοι δύνανται κάτι καλὸν νὰ κάμουν.

Τὸ πνεῦμα μόνον ἀνοησίας δύναται νὰ παραγάγῃ, εἰάν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν κρίσιν. Νόησις εἶναι ἡ γνῶσις ἐν γένει. Κρίσις εἶναι ἡ προσαρμογὴ τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ εἰδικόν. Λογικὸν εἶναι ἡ δύναμις τοῦ διακρίνειν τὸν σύνδεσμον τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸ εἰδικόν. Ἡ ἐλευθέρῃ ἀγωγῇ ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας μέχρι τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν παύει διὰ τὸν νέον πᾶσα ἀνατροφή.

Ὅταν π.χ. νέος τις ἐξηγῇ γενικόν τινα κανόνα, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς αὐτὸν ν' ἀναφέρῃ περιπτώσεις ἐκ τῆς ἱστορίας, μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ κανὼν οὗτος ἐμφανίζεται μετημφιεσμένος, χωρὶα ποιητῶν, ἐν οἷς ἤδη οὗτος διευπλώθη καὶ νὰ τοῦ δώσωμεν οὕτω τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀσκήσῃ τὸ πνεῦμά του, τὴν μνήμην του κλπ.

69. Τὸ ἀπόφθεγμα *tantum scimus, quantum memoria tenemus* ⁽¹⁾ ἔχει βεβαίως τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀσκήσις τῆς μνήμης εἶναι ἀναγκαιοτάτη. Ὅλα τὰ πράγματα ἔχουν οὕτω πλασθῆ, ὥστε ὁ νοῦς ἀκολουθεῖ κατ' ἀρχὰς τὰς αἰσθηματικὰς ἐντυπώσεις, καὶ ταύτας ὀφείλει ἡ μνήμη νὰ συγκρατήσῃ. Τοιοῦτόν τι π.χ. συμβαίνει μὲ τὰς γλώσσας. Δυνάμεθα νὰ μάθωμεν αὐτὰς ἢ διὰ μεθοδικῆς ἀπομνημονεύσεως ἢ διὰ τῆς συνομιλίας, ἡ δὲ τελευταία αὕτη εἶναι ἡ καλλιτέρα μέθοδος διὰ τὰς ζώσας γλώσσας. Ἡ μελέτη τῶν λέξεων εἶναι βεβαίως ἀναγκαία, ἀλλὰ τὰ παιδιά ἐκμανθάνουν αὐτὰς πολὺ καλλίτερον, ὅταν τὰς συναντῶσι κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν συγγραφῆς τινός. Δέον ἢ νεότης νὰ ἔχη ρητὸν καὶ ὠρισμένον ἔρ-

(1) «Γνωρίζομεν τόσα, ὅσα ἡ μνήμη μας συγκρατεῖ».

γον. Οὕτως ἡ γεωγραφία διδάσκεται κάλλιστα διὰ τινος ὠρισμένου μηχανισμοῦ. Ἡ μνήμη ἰδίως ἀγαπᾷ τὸν μηχανισμόν αὐτόν, εἰς πλῆθος δὲ περιπτώσεων εἶναι ἐπίσης ὠφελιμώτατος. Διὰ τὴν ἱστορίαν οὐδεὶς εὐρέθη ἀκόμη ἀληθῆς κατάλληλος μηχανισμός· ἐπεχείρησαν διὰ τινῶν εἰκόνων, δὲν φαίνεται ὅμως καὶ οὕτω γὰρ ἐπέτερχθησαν θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἱστορία εἶναι μέσον λαμπρὸν διὰ τὴν ἀσκήσιν τοῦ νοῦ εἰς τὴν κρίσιν. Ἡ ἀπομνημόνευσις εἶναι ἀναγκαιότητα, ἀλλ' ὡς ἀπλή ἀσκήσις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν: τὸ ν' ἀποστηθίζουν π. χ. τὰ παιδιά λόγους. Συνήθως τὸ τοιοῦτον χρησιμεύει μόνον πρὸς τόνωσιν τῆς τόλμης, ἢ δ' ἀπαγγελία ἐξ ἄλλου μόνον εἰς τοὺς ἄνδρας ἀρμόζει. Ἐνταῦθα κατατάσσονται πάντα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μανθάνομεν διὰ τινὰ μέλλουσαν ἐξέτασιν ἢ ἐν τῇ futura in oblivione ἀποσκοποῦντες. Πρέπει ν' ἀπασχολῶμεν τὴν μνήμην μόνον μὲ πρᾶγματα, τὰ ὅποια συμφέρον εἶναι νὰ διατηρήσωμεν, καὶ τὰ ὅποια σχετίζονται μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Ἡ ἀνάγνωσις μυθιστορημάτων εἶναι ἐπιβλαβεστάτη διὰ τὰ παιδιά, καθόσον οὐδεμίαν χρῆσιν ποιοῦνται αὐτῶν βραδύτερον, χρησιμεύουν δὲ μόνον πρὸς στιγμιαίαν τέρψιν κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀναγνώσεως. Ἡ ἀνάγνωσις τῶν μυθιστορημάτων ἐξασθενεῖ τὴν μνήμην. Διότι γελοῖον θὰ ἦτο νὰ θελήσῃ τις νὰ συγκρατήσῃ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ διηγηθῇ εἰς ἄλλους. Πρέπει λοιπὸν ν' ἀφαιρέσωμεν πᾶν μυθιστόρημα ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν παιδίων. Ἐνῶ ἀναγιγνώσκουν σχηματίζουσι ἐκ τοῦ μυθιστορήματος νέον δι' αὐτὰ μυθιστόρημα, διευθετοῦντα διαφόρως τὰ περιστατικὰ καὶ

ἀφήνουν οὕτω νὰ πλανᾶται τὸ πνεῦμά των ἀσκόπως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς σκέψεως.

Ἡ ἀφηρημάδα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται τοῦλάχιστον ἐν τῷ σχολείῳ, διότι ἀποβαίνει τέλος κλίσις καὶ σιγήθεια. Οὕτω τὰ ὠραιότερα τάλαντα καταστρέφονται εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος παραδίδεται εἰς τὴν ἀφηρημάδα. Ὅταν τὰ παιδιά ἀφαιροῦνται κατὰ τὰς διασκεδάσεις των, συγκεντροῦνται πάραυτα πάλιν τὰ βλέπομεν ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφηρημένα, ὅταν ἔχουν κατὰ νοῦν ἁμμίαν κακὴν προᾶξιν, διότι σκέπτονται πῶς θὰ δυνηθοῦν νὰ τὴν κούψουν ἢ νὰ τὴν ἐπανορθώσουν. Τότε δὲ ἀκούουν μόνον κατὰ τὸ ἥμισυ, ἀπαντοῦν ἐσφαλμένως, δὲν γνωρίζουν τί διαβάζουν κ.τ.λ. (1).

70. Τὴν μνήμην ὀφείλομεν ἐνωρίτατα, ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς τὴν νόησιν νὰ καλλιεργήσωμεν.

Ἡ μνήμη καλλιεργεῖται α) διὰ τῆς συγκροτήσεως τῶν εἰς τὰ διηγήματα ὀνομάτων· β) διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς γραφῆς· εἰς ἀμφοτέρωτα ὅμως ταῦτα ἡ ἀσκήσις δεόν νὰ γίνεται ἀπ' εὐθείας καὶ ὄχι διὰ συλλαβισμοῦ· γ) διὰ τῶν γλωσσῶν, τὰς ὁποίας τὰ παιδιά ὀφείλουν νὰ μάθουν διὰ τῆς ἀκοῆς καὶ προτοῦ κατορθώσουν ν' ἀναγινώσκωσιν. Ὁ καταλλήλως διευθετημένος orbis pictus λεγόμενος προσφέρει τότε τὰς καλλιτέρας ὑπηρεσίας, καὶ οὕτω δυνάμεθα ν' ἀρχίσωμεν ἐκ τῆς βοτανικῆς, τῆς ὀρυκτολογίας καὶ γενικῶς

(1) Ὁ Κάντ διακρίνει δύο ἤδη ἀφηρημάδας ἀντιθέτου πρὸς τὴν προσοχὴν, τὴν ἀρνητικὴν, ἔλλειψιν δηλαδὴ πάσης σκέψεως, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ διὰ τὰ μυθιστορήματα λεχθέν, καὶ τὴν θετικὴν, τὴν εἰς ἄλλας σκέψεις ἀπασχόλησιν, ὡς τὴν τῆς διανοήσεως κακῆς τινος προᾶξεως.

τῆς φυσιογνωσίας. Ἴνα εἶτα δυνηθῶμεν νὰ σχεδιάσωμεν τ' ἀντικείμενα ταῦτα, θὰ εὕρωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διδάξωμεν ἰχνογραφίαν καὶ πλαστικὴν, δι' ἧς ἀπαιτοῦνται τὰ μαθηματικά. Τὸ πρῶτον ἐπιστημονικὸν μάθημα δύναται ἐπωφελέστατα νὰ ἀναφέρεται εἰς τὴν γεωγραφίαν, ὡς ἐπίσης εἰς τὰ μαθηματικά καὶ τὰ φυσικά. Ἀφηγήσεις ταξιδίων ἐπεξηγούμεναι δι' εἰκόνων καὶ χαρτῶν ἄγουν εἶτα πρὸς τὴν πολιτικὴν γεωγραφίαν. Ἐκ τῆς συγχρόνου καταστάσεως τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀνερχόμεθα πρὸς τὴν παρελθούσαν αὐτῆς κατάστασιν, φθάνοντες οὕτως εἰς τὴν παλαιὰν γεωλογίαν, τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν κ.τ.λ.

Πρέπει ὅμως κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ προσπαθήσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ συνδέωμεν τὸ γινώσκειν τοῦ παιδίου πρὸς τὸ δύνασθαι. Ἐξ ὅλων τῶν ἐπιστημῶν τὰ μαθηματικά φαίνονται νὰ εἶναι τὰ μόνα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Ἐξ ἄλλου δέον τὸ γινώσκειν τὰ συνδεθῆ πρὸς τὸ λέγειν (τὴν εὐφροάδειαν, τὴν καλλιέπειαν, τὴν ρητορικὴν). Ἀλλὰ πρέπει ἐπίσης τὸ παιδίον νὰ γνωρίζῃ νὰ διακρίνῃ καλῶς τὴν γνώσιν ἀπὸ τὴν ἀπλὴν γνώμην ἢ δοξασίαν. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ διαπλάσωμεν νοῦν ἀκριβῆ καὶ **ἀκριβῆ**, ἂν ὄχι **λεπτεπίλεπτον** καλαισθησίαν. Ἡ δὲ καλαισθησία αὕτη πρέπει νὰ εἶναι κατ' ἀρχὰς ἢ τῶν αἰσθήσεων, ἰδίως τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ τελευταῖον καλαισθησία τῶν ἰδεῶν.

71. Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν κανόνες διὰ πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν καλλιέργειαν τοῦ νοῦ. Ὁφελιμώτατον μάλιστα εἶναι νὰ μὴ καταστήσωμεν αὐτοὺς ἀφηρημένους ἵνα μὴ ὁ νοῦς λειτουργῇ ἀπλῶς μηχανικῶς, ἀλλ' ἐν συνειδήσει τοῦ ἀκολουθουμένου κανόνος.

Πολὺ καλὸν ἐπίσης εἶναι νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς κανόνας ὠρισμένον τινὰ τύπον, καὶ οὕτω νὰ ἐμπιστευθῶμεν αὐτοὺς εἰς τὴν μνήμην. Ἐχομεν εἰς τὴν μνήμην τὸν κανόνα, καὶ λησμονοῦμεν τὴν ἐφαρμογὴν, δὲν δυσκολευόμεθα πάντως νὰ ἐπανεύρωμεν ἀμέσως αὐτήν. Ἐνταῦθα γεννᾶται τὸ ζήτημα, πρέπει νὰ μελετηθῶσιν οἱ κανόνες κατ' ἀρχὰς *in abstracto*, ἢ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν, ἀφοῦ συμπληρώσωμεν τὰς ἐφαρμογὰς; Ἡ μήπως δέον νὰ συμβαδίζουιν κανόνες καὶ ἐφαρμογὴ; Τὸ φρονιμώτερον εἶναι τὸ τελευταῖον. Ἐν τῇ ἄλλῃ περιπτώσει ἢ χρῆσις παραμένει ἀβεβαία, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς τὸν κανόνα. Δέον ἐπίσης εὐκαιρίας τυχούσης νὰ ταξινομῶνται οἱ κανόνες, καθόσον δὲν συγκρατοῦμεν αὐτούς, ὅταν δὲν συνδέωνται μεταξύ των. Δέον ἴθιεν πάντοτε κατὰ τὴν διδασκαλίαν νὰ προεξάρχη κάπως ἡ γραμματικὴ.

72. Ὅφειλομεν ἐπίσης νὰ δώσωμεν συστηματικὴν τινὰ ἰδέαν περὶ τοῦ ὅλου σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν οὗτος δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Α. Γενικὴ διάπλασις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, διακρινομένη ἀπὸ τῆς ἰδιωτικῆς. Σκοπὸν ἔχει τὴν δεξιότητα καὶ τελειοποίησιν· δὲν διδάσκει ἰδιαίτερόν τι εἰς τὸν μαθητὴν, ἀλλ' ἐνισχύει τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις. Αὕτη εἶναι.

α) ἡ **φυσικὴ**. Τὸ πᾶν ἐν οὐτῇ βασίζεται ἐπὶ τῆς πράξεως καὶ τῆς πειθαρχίας, χωρὶς νὰ ὀφείλουν τὰ παιδιά ν' ἀποκτήσουν ἀρχὰς. Αὕτη εἶναι **παθητικὴ** διὰ τὸν μαθητὴν, ὅστις ὀφείλει νὰ ἀκολουθῇ τὰς ὁδηγίας ἄλλου.

β) ἡ **ἠθικὴ**, ὅποτε βασίζεται οὐχὶ ἐπὶ τῆς πειθαρχίας, ἀλλ' ἐπὶ ἀρχῶν. Τὸ πᾶν καταστρέφεται, εἰάν

θελήσωμεν νὰ στηρίξωμεν αὐτὴν ἐπὶ παραδειγμαμάτων, ἀπειλῶν, τιμωριῶν κ.τ.λ. Τότε θὰ καθίστατο ἀπλῆ πειθαρχία. Πρέπει νὰ ἐπιτύχωμεν, ὥστε ὁ μαθητὴς νὰ συμπεριφέρεται καλῶς, συμφώνως πρὸς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχὰς καὶ οὐχὶ ἐξ ἀπλῆς συνηθείας, καὶ νὰ πράττῃ τὸ καλὸν ὄχι ἀπλῶς διὰ νὰ πράξῃ τὸ καλόν, ἀλλ' ἀκριβῶς διότι εἶναι καλόν. Καθόσον ὅλη ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν πράξεων ἔγκειται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ καλοῦ. Ἡ φυσικὴ ἀγωγή διακρίνεται τῆς ἠθικῆς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ μὲν εἶναι παθητικὴ διὰ τὸν μαθητὴν, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐνεργητικὴ. Ὅφείλει πάντοτε νὰ διακρίνη τὴν ἀρχὴν, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ πράξις καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ἀπόρροια τῆς ἰδέας τοῦ καθήκοντος.

73. Β. **Ἰδιωτικὴ** ἀγωγή τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἐν αὐτῇ συγκαταλέγονται ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰκανότητος τοῦ μανθάνειν, τῶν αἰσθήσεων, τῆς φαντασίας, τῆς μνήμης, τῆς ἰσχύος, τῆς προσεκτικότητος καὶ τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἀφορᾷ τὰς κατωτέρας ἰκανότητας τοῦ νοῦ. Περὶ ἀναπτύξεως τῶν αἰσθήσεων, περὶ τοῦ διὰ βλέματος ὑπολογισμοῦ π. χ., ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω λόγος. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φαντασίας, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας τὰ ἀκόλουθα· τὰ παιδιά ἔχουν φαντασίαν ἐξαιρετικῶς ἰσχυράν, ἣτις οὐδόλως ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐντείνεται καὶ ἐκτείνεται διὰ μύθων. Δέον μᾶλλον νὰ χαλιναγωγηθῇ καὶ ὑψαχθῇ εἰς κανόνας, πάντως ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀφήνωμεν αὐτὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀσχολίας.

Οἱ γεωγραφικοὶ χάρται ἔχουσι κάτι, τὸ ὁποῖον θέλγει τοὺς πάντας, ἀκόμη καὶ τὰ πλέον μικρὰ παιδιά. Ὅταν κουρασθοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, κάτι ἀκόμη μανθάνουν διὰ τῆς χρήσεως τῶν χαρτῶν. Καὶ τοῦτο

εἶναι διὰ τὰ παιδιά ἐξαίρετος ἀπασχόλησις, καθόσον ἡ φαντασία δὲν πλανᾶται ἀσκόπως, ἀλλ' ὀφείλει νὰ συγκροτῆται ἐπὶ ὠρισμένης τινὸς εἰκόνας. Θὰ ἠδύνατό τις πράγματι ν' ἀσχίση ἀπὸ τὴν γεωγραφίαν. Μετ' αὐτῆς θὰ ἠδύναντο ταῦτοχρόνως νὰ συνδεθῶσιν εἰκόνες ζώων, φυτῶν κτλ., τὰ ὅποια θὰ ἔδιδον ζωὴν εἰς τὴν γεωγραφίαν. Ἄλλ' ἡ ἱστορία πρέπει ν' ἀσχίση βραδύτερον.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς προσοχῆς, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αὕτη γενικῶς ἔχει ἀνάγκην ἐνισχύσεως. Ἡ ἀπλανὴς προσήλωσις τῆς σκέψεώς μας ἐπὶ ἀντικειμένου τινὸς εἶναι μᾶλλον ἀδυναμία παρὰ τάλαντον τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν αἰσθήσεως, ἡ ὅποια ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι ἀκαμπτος καὶ δὲν ἐπιτρέπει νὰ στρέφωμεν αὐτὴν κατὰ βούλησιν. Ἡ ἀφηρημάδα εἶναι ὁ ἐχθρὸς πάσης ἀγωγῆς. Ἡ μνήμη βασίζεται ἐπὶ τῆς προσοχῆς.

74. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς **ἀνωτέρας δυνάμεις τοῦ πνεύματος**, ἡ ἀγωγή δεόν νὰ ἀποβλέπη εἰς τὴν νόησιν, τὴν κρίσιν, καὶ τὸ λογικόν. Ἡ διάπλασις τῆς νοήσεως δύναται νὰ εἶναι κατ' ἀρχὰς οὕτως εἰπεῖν παθητική, διὰ παραθέσεως παραδειγμάτων προσαρμοζομένων εἰς τὸν κανόνα, ἢ καὶ ἀντιθέτως, διὰ τῆς εὐρέσεως τοῦ κανόνος ἐκ τῶν μεμονωμένων παραδειγμάτων. Ἡ κρίσις δεικνύει ποίαν χρῆσιν τῆς νοήσεως πρέπει νὰ κάμωμεν. Εἶναι ἀναγκαία διὰ νὰ κατανοῶμεν ὅ,τι μανθάνομεν ἢ λέγομεν, καὶ διὰ νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωμεν τίποτε, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσωμεν. Πόσοι ἀναγινώσκουν ἢ ἀκούουν κάτι, τὸ ὅποιον καὶ παραδέχονται ἀκόμη χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσουν! Ἐνταῦθα πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις εἰκόνων καὶ ἀντικειμένων.

Διὰ τοῦ λογικοῦ διακρίνομεν τὰς ἀρχάς. Πρέπει ὅμως νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι πρόκειται περὶ λογικοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ καθοδηγηθῆ. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θέλῃ πάντοτε νὰ λογικεύεται, πρέπει μάλιστα νὰ προσέχωμεν νὰ μὴ ὑπερλογικεύεται διὰ πράγματα ὑπερβαίνοντα τὴν ἀντίληψίν μας. Δὲν πρόκειται ἀκόμη ἐνταῦθα περὶ τοῦ θεωρητικοῦ λογικοῦ, ἀλλὰ περὶ τῆς σκέψεως ἐπὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν. Εἶναι δηλαδὴ λογικὸν πρακτικὸν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ καὶ τῇ διευθετήσει αὐτοῦ.

75. Ὁ καλλίτερος τρόπος πρὸς καλλιέργειαν τῶν δυνάμεων εἶναι νὰ κάμνωμεν μόνοι μας ὅ,τι ἔχομεν νὰ κάμωμεν, π.χ. νὰ θέτωμεν ἀμέσως εἰς ἐφαρμογὴν τὸν γραμματικὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον ἐμάθομεν. Κατανοοῦμεν κάλλιστα τὸν γεωγραφικὸν χάρτην, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα μόνοι νὰ ἐκτελέσωμεν. Τὸ μεγαλύτερον διὰ τὴν κατανόησιν μέσον εἶναι ἡ ἐκτέλεσις. Μανθάνομεν κατὰ βάθος καὶ συγκρατοῦμεν κάλλιστα ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὁποῖον ἐμάθομεν τρόπον τινὰ μόνοι μας. Ἐλάχιστος μόνον ἀριθμὸς ἀνθρώπων εἶναι εἰς θέσιν νὰ πράξῃ τοῦτο. Οὗτοι καλοῦνται **αὐτοδίδακτοι**.

76. Κατὰ τὴν διάπλασιν τοῦ λογικοῦ, δεόν νὰ ἐνεργοῦμεν σωκρατικῶς. Ὁ Σωκράτης πράγματι, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλει ἑαυτὸν μαίαν τῶν γνώσεων τῶν ἀκροατῶν του, μᾶς δίδει εἰς τοὺς διαλόγους του, τοὺς ὁποίους μᾶς διέσωσε τρόπον τινὰ ὁ Πλάτων, παραδείγματα, πῶς ἀκόμη καὶ ἡλικιωμένοι ἄνθρωποι δύνανται κάτι νὰ ἐξαγάγουν ἀπὸ τὸ ἴδιον αὐτῶν λογικόν. Ἐπὶ πολλῶν σημείων δὲν χρειάζεται νὰ ἀσκηθῆται

τὸ λογικὸν τῶν παιδίων. Δὲν πρέπει νὰ λογικεύωνται ἐφ' ὅλων τῶν πραγμάτων. Δὲν χρειάζεται νὰ γνωρίζουν τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ καλὴ ἀνατροφή· μόλις ὅμως πρόκειται περὶ καθήκοντος, πρέπει εὐθὺς νὰ καθίστανται γνωσταὶ εἰς αὐτὰ αἱ ἀρχαὶ αὗται. Πρέπει ἐν τούτοις γενικῶς νὰ προσπαθῶμεν ὄχι νὰ ἐμφυτεύσωμεν εἰς αὐτὰ ὀρθολογιστικὰς γνώσεις, ἀλλὰ νὰ ἐκμαιεύσωμεν αὐτάς. Ἡ σωκρατικὴ μέθοδος ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κανὼν εἰς τὴν κατηχητικὴν τοιαύτην. Εἶναι, πράγματι, ὀλίγον βραδεῖα καὶ εἶναι δύσκολον νὰ κατευθυνθῇ κατὰ τρόπον, ὥστε, ἐνῶ ἐξάγονται ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐνὸς αἱ γνώσεις, νὰ μανθάνουν καὶ οἱ ἄλλοι κάτι. Ἡ μηχανικῶς κατηχητικὴ μέθοδος εἶναι καλὴ εἰς πολλὰς ἐπιστήμας· π. χ. κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας. Ἐν τῇ γενικῇ θρησκευολογίᾳ ἀπεναντίας πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Ἄλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἱστορικῶς διδασκόμενα, ἡ μηχανικὴ κατηχητικὴ μέθοδος συνιστᾶται ὡς προτιμητέα.

77. Ἡ ἠθικὴ ἀγωγή δεόν νὰ βασίζεται ἐπὶ ἀρχῶν καὶ οὐχὶ ἐπὶ πειθαρχίας. Ἡ τελευταία αὕτη παρεμποδίζει τὰ ἐλαττώματα, ἢ πρώτη διαμορφώνει τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Πρέπει νὰ προσέξωμεν ὥστε τὸ παιδίον νὰ συνηθίσῃ νὰ ἐνεργῇ συμφώνως πρὸς ἀρχάς καὶ οὐχὶ συμφώνως πρὸς ὠρισμένα κίνητρα. Διὰ τῆς πειθαρχίας ἀπομένουν μόνον συνήθειαι, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὰς ἐξαλείφει ὁ χρόνος. Τὸ παιδίον πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ἐνεργῇ συμφώνως πρὸς ἀρχάς, τῶν ὁποίων τὴν ἀκρίβειαν ἀντιλαμβάνεται αὐτὸ τὸ ἴδιον. Ὅτι τὸ τοιοῦτον εἶναι δυσκολώτατον νὰ ἐπιτευχθῇ προκειμένου περὶ τῶν μικρῶν παιδίων καὶ ὅτι ὅς ἐκ

τούτου ἢ ἠθικὴ διάπλασις ἀπαιτεῖ μεγίστην μόρφωσιν τόσον ἐκ μέρους τῶν γονέων ὅσον καὶ ἐκ μέρους τῶν διδασκάλων, εἶναι καταφανές.

Ὅταν π.χ. τὸ παιδίον ψεύδεται, δὲν πρέπει νὰ τιμωρήσωμεν, ἀλλὰ νὰ τοῦ δείξωμεν περιφρόνησιν, νὰ τοῦ εἴπωμεν ὅτι δὲν τὸ πιστεύομεν, εἰς τὸ μέλλον κ.τ.τ. Ἀλλ' ἐὰν τιμωρῶμεν τὸ παιδίον διότι ἔπραξέ τι κακόν, καὶ τὸ ἀνταμείβωμεν, ὅταν πράττη καλόν τι, πράττει τότε τὸ καλὸν διὰ νὰ λάβῃ τι καλόν. Ὅταν δὲ βραδύτερον εἰσέλθῃ εἰς τὸν κόσμον, ὅπου δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιον, ὅπου δύναται νὰ πράξῃ τὸ καλόν, χωρὶς ν' ἀμειφθῇ, καὶ τὸ κακόν χωρὶς νὰ τιμωρηθῇ, θὰ γίνῃ τότε εἰς ἕξ ἐκείνων, οἵτινες διαλογίζονται μόνον πῶς θὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιτύχουν, καὶ θὰ εἶναι καλὸς ἢ κακὸς ἀναλόγως τοῦ τι εὐρίσκει συμφερότερον.

78. Αἱ ἀρχαὶ πρέπει νὰ ἐξάγωνται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ εἰσάγωμεν ἐνωρίτατα εἰς τὰ παιδιά γνῶσιν τινα περὶ καλοῦ καὶ κακοῦ. Ἐὰν θέλωμεν νὰ δημιουργήσωμεν ἠθικὴν, δὲν πρέπει νὰ τιμωρῶμεν. Ἡ ἠθικὴ εἶνε πράγμα τόσον ἱερόν καὶ ὑπέροτερον, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται νὰ καταβιβάσωμεν καὶ ἐξισώσωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν πειθαρχίαν. Ἡ πρώτη προσπάθεια τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ δημιουργία χαρακτῆρος. Ὁ χαρακτῆρ ἐγκεῖται ἐν τῇ ἰκανότητι τοῦ ἐνεργεῖν συμφώνως πρὸς ἀρχάς. Κατὰ πρῶτον ἔρχονται αἱ ἀρχαὶ τοῦ σχολείου, κατόπιν δὲ αἱ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ παιδίον ὑπακούει εἰς νόμους. Αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἐπίσης νόμοι, ἀλλ' ὑποκειμενικοί· προέρχονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' οὐ-

δεμία παράβασις τῶν σχολικῶν κανόνων πρέπει νὰ παρέρχεται ἀτιμώρητος· πρέπει δὲ πάντοτε ἢ τιμωρία νὰ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὸ σφάλμα.

79. Ὄταν θέλωμεν νὰ **διαπλάσωμεν τὸν χαρακτῆρα** τῶν παιδῶν, μεγάλην ἔχει σημασίαν νὰ ὑποδείξωμεν εἰς αὐτὰ πρόγραμμα τι, κανόνας τινάς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐπρεπε ν' ἀκολουθοῦν ἐπακριβῶς ἐν παντὶ καὶ πάντοτε. Προσδιορίζομεν αὐτοῖς π.χ. ὠρισμένον χρόνον διὰ τὸν ὕπνον, διὰ τὴν ἐργασίαν, διὰ τὴν διασκέδασιν, τὸν ὁποῖον κατόπιν οὔτε νὰ τὸν ἐπιμηκύνωμεν οὔτε νὰ τὸν βραχύνωμεν πρέπει. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀδιάφορα πράγματα, δυνάμεθα ν' ἀφήσωμεν ἐλευθέραν τὴν ἐκλογὴν εἰς τὰ παιδιά, ἀρκεῖ μόνον ν' ἀκολουθοῦν κατόπιν πάντοτε τὸν ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων τεθέντα νόμον.—Δὲν πρέπει ὅμως νὰ διαπλάσωμεν ἐν τῷ παιδίῳ τὸν χαρακτῆρα πολίτου, ἀλλὰ τὸν χαρακτῆρα παιδίου.

Οἱ μὴ θέτοντες εἰς ἑαυτοὺς κανόνας τινάς, δὲν δύνανται νὰ ἐμπνεύσουν ἐμπιστοσύνην, συχνάκις ἀγνοοῦμεν πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν αὐτοὺς καὶ οὐδέποτε δυνάμεθα ἐπακριβῶς νὰ γνωρίζωμεν τί ἔχομεν νὰ περιμένωμεν ἀπὸ αὐτούς. Συχνάκις μέμφονται τοὺς ρυθμίζοντας τὴν ζωὴν των ἐπὶ σταθερῶν κανόνων, τοὺς ἔχοντας ὠρισμένην ὥραν καὶ χρόνον διὰ πᾶσαν αὐτῶν προᾶξιν· συχνάκις ὅμως ἢ μομφὴ αὕτη εἶναι ἀδικος, ἢ δὲ ρυθμίσις αὕτη εὐρίσκεται ἐν ἁρμονίᾳ μετὰ τοῦ χαρακτῆρος, ἂν καὶ φαίνεται ὡς περιορισμός.

80. Τὸ κυριώτερον τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδὸς ἰδίως δὲ τοῦ μαθητοῦ εἶναι ἢ ὑπακοὴ εἰς τὴν ἀπόλυτον ἐν πρώτοις καὶ κατὰ δεύτερον λόγον εἰς τὴν ὡς λογικὴν καὶ καλὴν ἀναγνωρισθεῖσαν θέλησιν ἐνός.

παιδαγωγῷ. Ἡ ὑπακοὴ δυνατὸν νὰ προέροχεται ἐκ τῆς βίας, ὅποτε εἶναι **ἀπόλυτος**, ἢ ἐκ τῆς ἐμπιστοσύνης, ὅποτε εἶναι διάφορος. Ἡ ἐκουσία αὕτη ὑπακοὴ εἶναι σπουδαιότατη· ἀλλὰ καὶ ἡ πρώτη εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀναγκαία, καθόσον προετοιμάζει τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων ἐκείνων, τὰ ὅποια δεόν ἐν τῷ μέλλοντι ὡς πολίτης νὰ ἐκπληρώσῃ, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ τοιοῦτον τοῦ εἶναι δυσάρεστον.

81. Πρέπει ὅθεν τὰ παιδιά νὰ ὑπόκεινται εἰς νόμον τινὰ **ἀνάγκης**. Ὁ νόμος ὅμως οὗτος πρέπει νὰ εἶναι γενικός, ὡς τοιοῦτος δὲ νὰ ἐφαρμόζεται ἐν τοῖς σχολείοις. Ὁ διδάσκαλος δὲν πρέπει νὰ δεικνύῃ καμμίαν προτίμησιν, καμμίαν ἰδιαιτέραν ἀγάπην πρὸς τινὰς ἐκ τῶν μαθητῶν του. Ἄλλως ὁ νόμος παύει νὰ εἶναι γενικός. Εὐθύς ὡς τὸ παιδίον ἀντιληφθῆ ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ δὲν ὑπόκεινται ὅλοι εἰς τὸν αὐτὸν κανόνα, καθίσταται ἀνυπότακτον.

82. Πολὺς γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐξῆς: ὅτι θὰ ἔπρεπε τὰ πάντα νὰ παρουσιάζωνται εἰς τὰ παιδιά κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ τὰ πράττουν ἐκ κλίσεως. Εἷς τινὰς περιπτώσεις εἶναι βεβαίως τοῦτο καλόν, πολλὰ ὅμως πράγματα πρέπει νὰ προδιαγράφονται αὐτοῖς ὡς καθήκοντα. Τὸ τοιοῦτον μεγάλως θέλει ὠφελήσῃ αὐτὰ κατόπιν εἰς ὅλην των τὴν ζωὴν. Διότι εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, εἰς τὰς ὑπαλληλικὰς ἐργασίας καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας περιπτώσεις τὸ καθῆκον μόνον καὶ οὐχὶ ἡ κλίσις δύναται νὰ καθοδηγήσῃ ἡμᾶς. Καὶ μὲ τὴν προϋπόθεσιν ἀκόμη ὅτι τὸ παιδίον δὲν δύναται ν' ἀντιληφθῆ τὸ καθῆκον, πάλιν καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ τοῦ δώσωμεν μίαν ἰδέαν πάν-

τως εὐκολώτερον ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἔχει καθήκοντα ὡς παιδίον, παρὰ ὅτι ἔχει καθήκοντα ὡς ἀνὴρ. Ἐὰν ἠδύνατο καὶ τοῦτο νὰ ἀντιληφθῆ, τουτόπερ ὅμως μόνον μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν καθίσταται δυνατόν, ἢ ὑπακοὴ θὰ ἦτο πληροστέρα.

83. Πᾶσα παράβασις διαταγῆς ἐκ μέρους τοῦ παιδίου εἶναι ἔλλειψις ὑπακοῆς, συνεπαγομένη τιμωρίαν. Ἀκόμη καὶ ἐν περιπτώσει παραβάσεως διαταγῆς ἐξ ἀμελείας, ἡ τιμωρία δὲν εἶναι περιττή. Ἡ τιμωρία αὕτη εἶναι *ἢ φυσικὴ ἢ ἠθικὴ*.

Τιμωροῦμεν *ἠθικῶς*, ὅταν προσβάλλωμεν τὴν κλίσιν μας τοῦ νὰ τιμώμεθα καὶ ν' ἀγαπώμεθα, τῶν βοηθητικῶν αὐτῶν τῆς ἠθικότητος· ὅταν π.χ. κάμνωμεν τὸ παιδίον νὰ ἐντρέπεται καὶ τοῦ φερώμεθα μετὰ ψυχρότητος. Αἱ κλίσεις αὗται πρέπει ὅσον τὸ δυνατόν νὰ διατηρηθοῦν. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς τιμωρίας εἶναι ὁ καλλίτερος, διότι ὑποβοηθεῖ τὴν ἠθικότητα· ἐὰν π.χ. τὸ παιδίον ψεύδεται, ἐν βλέμμα περιφρονήσεως εἶναι ἀρκετὴ τιμωρία καὶ δὴ ἢ καταλληλοτέρα.

Αἱ *φυσικαὶ* τιμωρίαι ἔγκεινται ἢ εἰς ἀρνησιν τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἢ εἰς ἐπιβολὴν τιμωρίας. Τὸ πρῶτον εἶδος αὐτῶν συνδέεται πρὸς τὰς ἠθικὰς καὶ εἶναι ἀρνητικὴ. Αἱ ἄλλαι τιμωρίαι πρέπει νὰ ἐφαρμόζωνται μετὰ περισκέψεως, ἵνα μὴ προκύπτῃ *indoles servilis*. Εἰς τὰ παιδιά δὲν εἶναι καλὸν νὰ παρέχωνται ἀμοιβαί, τὸ τοιοῦτον τὰ καθιστᾷ ἰδιοτελῆ, προκύπτει δ' ἐκ τούτου *indoles mercenaria*.

84. Ἡ ὑπακοὴ πάλιν εἶναι ἢ ὑπακοὴ τοῦ *παιδὸς* ἢ ὑπακοὴ τοῦ *ἐφήβου*. Ἡ παράβασις τῆς ὑπακοῆς συνεπάγεται τιμωρίαν. Αὕτη εἶναι ἢ ἐντελῶς *φυσικὴ* τιμωρία, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ἢ συμπεριφορὰ τοῦ ἀν-

θρώπου, ὡς π.χ. ἡ ἀσθένεια, ἡ ὁποία ἐπέρχεται, ὅταν τὸ παιδίον φάγη πολὺ, αἱ δὲ τιμωρίαὶ αὐτὰ εἶναι αἱ καλλίτεραι, διότι ὁ ἄνθρωπος ὑφίσταται αὐτὰς καθ' ὅλον τὸν βίον, καὶ ὄχι μόνον ὅταν εἶναι παιδίον, ἢ **τεχνητή**. Ἡ κλίσις τοῦ ἀνθρώπου, νὰ τιμᾶται καὶ νὰ ἀγαπᾶται, εἶναι μέσον ἀσφαλές, ἵνα αἱ τιμωρίαὶ καταστῶσι διαρκεῖς. Αἱ φυσικαὶ τιμωρίαὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀπλῆ συμπλήρωσις τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἠθικῶν τιμωριῶν. Ὅταν αἱ ἠθικαὶ τιμωρίαὶ εἰς οὐδὲν ὠφελοῦν καὶ καταφεύγωμεν πρὸς τὰς φυσικάς, δὲν δύναται πλέον νὰ διαμορφωθῇ δι' αὐτῶν καλῶς χαρακτήρ. Κατ' ἀρχὰς ὅμως πρέπει ὁ φυσικὸς ἐξαναγκασμὸς ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἔλλειψιν σκέψεως τοῦ παιδίου.

85. Τιμωρία, μὲ ἐνδείξεις θυμοῦ ἐπιβαλλόμενα, ἐπιδρῶσι κακῶς. Τότε τὰ παιδιά θεωροῦν αὐτὰς μὲν ὡς ἀποτέλεσμα, τὸν ἑαυτὸν τους δὲ ὡς ἀντικείμενον τοῦ πάθους ἑνὸς ἄλλου. Γενικῶς αἱ τιμωρίαὶ πρέπει νὰ ἐπιβάλλωνται μετὰ περισκέψεως καὶ κατὰ τρόπον, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνεται τὸ παιδίον ὅτι σκοπὸς τῶν εἶναι ἀπλῶς ἢ βελτίωσις του. Τὸ νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τὰ τιμωρούμενα παιδιά νὰ μᾶς εὐχαριστοῦν καὶ νὰ μᾶς φιλοῦν τὸ χέρι εἶναι ἀνόητον καὶ τὰ καθιστᾷ δουλόφρονα. Ὅταν αἱ φυσικαὶ τιμωρίαὶ ἐπαναλαμβάνωνται συχνά, διαμορφώνουν τὸν ξεροκέφαλον· οἱ δὲ γονεῖς οἱ ὁποῖοι τιμωροῦν τὰ τέκνα των, διὰ τὸ πείσμα αὐτῶν, τὰ καθιστῶσιν ἔτι πείσμονα. Οἱ δυσκολομεταχείριστοι ἄνθρωποι δὲν εἶναι πάντοτε οἱ μᾶλλον κακοί, συχνότατα δὲ εὐκόλως ὑποτάσσονται εἰς τὰς καλὰς παρατηρήσεις.

86. Ἡ ὑπακοή τοῦ ἐφήβου εἶναι διάφορος τῆς τοῦ παιδός. Ἐγκείται δὲ ἐν τῇ ὑποταγῇ εἰς τοὺς

κανόνας τοῦ καθήκοντος. Πράττω τι ἐκ καθήκοντος σημαίνει: ὑπακούω εἰς τὸ λογικόν. Νὰ ὁμιλῶμεν εἰς τὰ παιδιά, περὶ καθήκοντος εἶναι κόπος χαμένος. Καταλήγουν νὰ θεωροῦν αὐτὸ ὡς κάτι, τοῦ ὁποίου ἡ παράβασις συνεπάγεται τὴν βέργαν. Τὸ παιδίον θὰ ἠδύνατο νὰ καθοδηγηθῆ ἁπλῶς διὰ τῶν ἐνστίκτων, ἀλλὰ εὐθύς ὡς ἡλικιωθῆ, πρέπει νὰ λάβῃ τὴν ἰδέαν τοῦ καθήκοντος. Οὕτω δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται τὸ αἶσθημα τῆς ἐντροπῆς πρὶν τὰ παιδιά φθάσουν εἰς τὴν νεανικὴν ἡλικίαν. Οὐδεμίαν πράγματι δύναται νὰ εὔρη θέσιν πρὶν ἢ ριζωθῆ ἡ ἰδέα τῆς τιμῆς.

87. Δεύτερον κύριον σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μεγάλην πρέπει νὰ δώσωμεν προσοχὴν ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἡ **φιλαλήθεια**. Εἶναι τὸ κυριώτερον καὶ οὐσιωδέστερον χαρακτηριστικὸν ἐνὸς χαρακτῆρος. Ἄνθρωπος ψευδόμενος εἶναι ἐντελῶς ἄνευ χαρακτῆρος, εἰάν δὲ ἔχη καλόν τι ἐν αὐτῷ, τοῦτο προέροχεται ἁπλῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς ἰδιοσυγκρασίας του. Παιδιά τινὰ ἔχουν κλίσιν πρὸς τὸ ψεῦδος, τουθόπερ συχνότατα προέροχεται μόνον ἐκ ζωηρότητος τῆς φαντασίας. Εἶναι δὲ ἔργον τῶν πατέρων ἵνα τὰ τέκνα των ἀποβάλλουν τὴν συνήθειαν ταύτην· καθόσον αἱ μητέρες θεωροῦν τοῦτο ὡς οὐδεμιᾶς ἢ ἐλαχίστης σημασίας ζήτημα· συχνάκις μάλιστα εὐρίσκουν αὐτὸ ὡς λίαν κολακευτικὴν διὰ αὐτὰς ἔνδειξιν ἀνωτέρων προδιαθέσεων καὶ ἰκανοτήτων τῶν τέκνων των. Ἐνταῦθα λοιπὸν δέον νὰ γίνεται χρῆσις τῆς ἐντροπῆς, διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὸ παιδίον τὸ ἐννοεῖ κάλλιστα. Τὸ ἐρύθημα τῆς ἐντροπῆς μᾶς προδίδει, ὅταν ψευδόμεθα, δὲν εἶναι ὅμως πάντοτε

ἔνδειξις τούτου. Σὺχνά κοκκινίζομεν μὲ τὴν ἀναισχυ-
 τίαν, μὲ τὴν ὁποίαν εἷς ἄλλος μᾶς ἐπιρρίπτει σφάλμα
 τι. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ προσπαθῶμεν ν' ἀπο-
 σπάσωμεν ἀπὸ τὸ παιδίον τὴν ἀλήθειαν διὰ τιμωριῶν,
 τὸ ψεῦδος ἤθελε πάραυτα ἐπιφέρει βλάβην τινὰ καὶ
 ἤθελον τότε τιμωρηθῆ διὰ τὴν βλάβην ταύτην. Ἡ
 ἀποστέρησις τῆς ἐκτιμήσεως εἶναι ἡ μόνη κατάλληλος
 διὰ τὸ ψεῦδος τιμωρία.

Αἱ τιμωρίαὶ δύνανται ἐπίσης νὰ διαιρεθοῦν εἰς
ἀρνητικὰς καὶ θετικὰς, ἔξ ὧν αἱ μὲν πρῶται ἐπι-
 βάλλονται ἐν τῇ περιπτώσει ὀκνηρίας ἢ ἀνηθικότη-
 τος, π.χ. ἐν περιπτώσει ψεύδους ἢ κακῆς συμπεριφο-
 ρᾶς, αἱ δ' ἄλλαι ἐφαρμόζονται ἐν περιπτώσει κακίας.
 Πρὸ παντὸς ὅμως πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν νὰ μνησι-
 κακῶμεν ἐναντίον τῶν παιδίων.

88. Τρίτον χαρακτηριστικὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ
 παιδὸς πρέπει νὰ εἶναι ἡ **κοινωνικότης**. Πρέπει νὰ
 διατηρῆ φιλίαν μὲ ἄλλους καὶ ὄχι νὰ εἶναι πάντοτε
 μόνον μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Μερικοὶ διδάσκαλοι ἐναν-
 τιοῦνται ἐν τοῖς σχολείοις εἰς τοῦτο· ἔχουν ὅμως πολὺ
 ἄδικον. Τὰ παιδιά πρέπει νὰ προετοιμάζονται διὰ
 τὴν ἡδίστην ἀπόλαυσιν τῆς ζωῆς. Οἱ διδάσκαλοι ὅμως
 οὐδὲν ἔξ αὐτῶν πρέπει νὰ προτιμοῦν λόγῳ τῶν τα-
 λάντων του, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ χαρακτῆρός του, εἰ δ'
 ἄλλως προκύπτει ζηλοτυπία, ἀντιτιθεμένη πρὸς τὴν
 φιλίαν.

Τὰ παιδιά πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης ἀνοικτόκαρδα
 καὶ μὲ τὰ βλέμματα ἰλαρά, σὰν τὸν ἥλιο. Μόνον ἡ
 χαρούμενη καρδιά μπορεῖ νὰ εὖρη εὐχαρίστησιν εἰς
 τὸ καλόν. Θρησκεία καθιστῶσα τὸν ἄνθρωπον σκο-
 τεινὸν εἶναι σφαλερά. Διότι πρέπει νὰ λατρεύομεν

τὸν Θεὸν ὄχι ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ μὲ χαρούμενη καρδιά. Ἡ φαιδρότης δὲν πρέπει νὰ κρατῆται πάντοτε ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν τοῦ σχολείου καταπίεσιν, διότι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ταχέως θὰ ἔξαφανισθῇ. Ὄταν μένη ἔλευθέρῃ, ἀναλαμβάνει ἐκ νέου. Εἰς τοῦτο χρησιμεύουν παιδιαί τινες, καθ' ἃς ἡ καρδιά μένει ἔλευθέρῃ, τὰ δὲ παιδία προσπαθοῦν πάντοτε νὰ ὑπερβοῦν τὸ ἐν τὸ ἄλλο. Τότε ἡ ψυχὴ ἐπανακτᾷ τὴν ἰλαρότητα της.

89. Πολλοὶ ἄνθρωποι θεωροῦν τὰ νεανικά τους χρόνια ὡς τὰ καλλίτερα καὶ τὰ πλέον εὐχάριστα τῆς ζωῆς των. Ἐν τούτοις τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Εἶναι ἀπεναντίας τὰ κοπιωδέστερα πάντων, διότι εὕρισκόμεθα ὑπὸ αὐστηρὰν πειθαρχίαν, σπανίως δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν φίλον ἀληθῆ καὶ σπανιώτερον τὴν ἔλευθερίαν μας. Ὁ Ὀράτιος εἶπεν ἤδη: *Multa tulit, fecitque puer, sudavit et alsit.*

90. Τὰ παιδία πρέπει νὰ διδάσκωνται ἐκεῖνα μόνον τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα ἀρμόζουν εἰς τὴν ἡλικίαν των. Μερικοὶ γονεῖς χαίρουν ὅταν τὰ τέκνα των δύνανται νὰ ὁμιλοῦν μὲ φρόνησιν ἡλικιωμένων ἀνθρώπων. Ἀλλὰ συνήθως τὰ τοιαῦτα παιδία εἰς οὐδὲν καταλήγουν. Τὸ παιδίον πρέπει νὰ ἔχη παιδίου μόνον φρόνησιν. Δὲν πρέπει νὰ γίνῃ τυφλὸς μιμητής. Ὅθεν τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον κατέχει τὴν σοφὴν φρασεολογίαν τῶν μεγάλων, εὕρσκεται ἐντελῶς ἔξω τοῦ προσορισμοῦ τῆς ἡλικίας του, ἀπλῶς δὲ πιθηκίζει. Πρέπει νὰ ἔχη τὴν νόησιν παιδὸς καὶ νὰ μὴ ἐπιδεικνύεται προώρως. Τὸ τοιοῦτον παιδίον οὐδέποτε θὰ γίνῃ ἀνὴρ μὲ ἀντίληψιν καὶ μὲ νοῦν φωτισμένον. Ἐπίσης ἀνάρμοστον εἶναι, ὅταν τὸ παιδίον θέλῃ νὰ ἀκολουθήσῃ ὅλους τοὺς συρμούς, νὰ καταρῶνῃ π.χ.

τὰ μαλλιά του, νὰ φορῆ μανικέτια ἢ νὰ ἔχη σιγαροθήκην. Γίνεται τοιουτοτρόπως ἐπιτηδευμένον, προᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀρμόζει εἰς παιδίον. Ἡ εὐπρεπὴς συναναστροφή καθίσταται δι' αὐτὸ βάρος, τέλος δὲ ἡ ἀνδρική τόλμη τὸ ἐγκαταλείπει ἕξ ὀλοκλήρου. Διὰ τοῦτο ἐπίσης πρέπει ἐνωρίτα νὰ καταπολεμήσωμεν ἐν αὐτῷ τὴν ματαιοδοξίαν, ἢ, ὀρθότερον εἰπεῖν, νὰ μὴ τοῦ δώσωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ γίνῃ ματαιόδοξον. Τοῦτο ὅμως συμβαίνει ὅταν προώρως φλυαροῦμεν καὶ λέγωμεν εἰς τὰ παιδιά, πόσον εἶναι ὠραῖα, πόσον θαυμάσια τοὺς πηγαίνει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ κόσμημα, ἢ ὅταν ἀκόμη τοὺς ὑποσχόμεθα καὶ τοὺς δίδωμεν τοιαῦτα ὡς ἀνταμοιβήν. Τὰ κοσμήματα δὲν ἀρμόζουν εἰς τὰ παιδιά. Τὰ καλὰ καὶ τὰ κακὰ ἐνδύματά των πρέπει νὰ τὰ θεωροῦν ἀπλῶς ὡς ἀνάγκην. Πρέπει ὅμως καὶ οἱ γονεῖς οὐδεμίαν νὰ δίδουν εἰς τὰ τοιαῦτα σημασίαν, νὰ μὴ καθρεπτίζονται, καθόσον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς ἄλλωστε καὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, τὸ παράδειγμα εἶναι πάντοδύναμον καὶ ἰσχυροποιεῖ ἢ ἐκμηδενίζει τὴν καλὴν διδασκαλίαν.

ΠΕΡΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

Ἡ πρακτικὴ ἀγωγή περιλαμβάνει α) τὴν δεξιότητα, β) τὴν σύνεσιν, γ) τὴν ἠθικότητα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν **δεξιότητα**, πρέπει νὰ προσέξωμεν, νὰ εἶναι ριζικὴ καὶ οὐχὶ ἐπιπολαία. Δὲν πρέπει νὰ φαινόμεθα ὅτι ἔχομεν γνῶσιν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα κατόπιν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ πραγματοποιήσωμεν. Ἡ στερεότης πρέπει νὰ ἐνυπάρχη ἐν τῇ δεξιότητι, καὶ νὰ κα-